

Zofia Bryłka

Żydowska uczta w polskich przekładach Psalmu 23

Jedną z najczęściej przekładanych na język polski ksiąg biblijnych jest Księga Psalmów. Tłumaczenie jej ma też najdłuższą tradycję. Pierwszy polski psalterz, znany jako *Psalterz św. Kingi*, powstał już w XIII wieku. Jego odpis – *Psalterz floriański* – jest nie tylko najstarszym zachowanym polskim psalterzem, ale też przekładem Pisma Świętego. W ciągu wieków popularność Księgi Psalmów nie słabła. Różne były przyczyny jej przekładania. Wymienić wśród nich można rolę psalmów w liturgii, duchowości monastycznej, pobożności świeckiej (na przykład obecność starotestamentowych utworów w liturgii godzin)¹ i edukacji², a także religijność świeckich kobiet nieznających łaciny³. Ruch reformatorski przyczynił się do zwiększenia liczby przekładów ze względu na zasadę *sola scriptura*, stosowania której następstwem było rozpowszechnianie Biblii w językach narodowych. W tym samym czasie powstawały też katolickie przekłady *Psalterza*, choć był to proces utrudniony⁴. Pierwszym dokumentem kościelnym ograniczającym dostęp do Pisma Świętego w językach narodowych była konstytucja *Dominici gregis rustodiae* Piusa IV z 1564 roku. Na

¹ M. Charzyńska-Wójcik, *Między przekładem wiernym a parafrazą...*, w: *Między tekstem a kulturą. Z zagadnień przekładoznawstwa*, red. A.R. Knapik, P.P. Chruszczewski, San Diego 2018, s. 98.

² J. Murphy, *The teaching of Latin as a second language in the 12th century*, „Historiographia Linguistica” 1980, t. 7, nr 1–2, s. 159–175.

³ A. Brückner, *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*, Kraków 1902.

⁴ A. Brückner, *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. 2, *Pismo Święte i apokryfy*, Warszawa 1903, s. 36.

jej mocy zabroniono korzystania z niekatolickich wydań Pisma Świętego, a używanie tłumaczeń na języki narodowe wymagało zezwolenia proboszcza lub spowiednika⁵. W XVI wieku powstały też pierwsze przekłady poetyckie autorstwa Jakuba Lubelczyka i Jana Kochanowskiego. W ramach działań kontrreformacji ukazała się Biblia w przekładzie Jakuba Wujka, której wydanie poprzedził przekład samej Księgi Psalmów w 1584 roku. Ograniczenia w korzystaniu z katolickich wydań Pisma Świętego zniósł dopiero Benedykt XIV konstytucją *Sollicita ac provida* z 1753 roku⁶. Kolejnym ważnym dla historii przekładów Pisma Świętego wydarzeniem był Sobór watykański II i towarzyszące mu wydanie konstytucji dogmatycznej o Objawieniu Bożym *Dei verbum* z 1965 roku. Duchowni postulowali w niej przygotowanie nowych przekładów Pisma Świętego, w tym ekumenicznych⁷. Od tego czasu bardziej podkreśla się konieczność udostępniania Biblii wiernym świeckim⁸.

Przywołane wydarzenia wpłynęły na obecność psalmów w kulturze, przy czym niektóre utwory zapisały się w niej silniej. Jednym z nich jest Psalm 23, w którym Bóg ukazany został jako pasterz. Tradycja metaforyki pasterskiej w kulturach Bliskiego Wschodu sięga trzeciego tysiąclecia przed naszą erą, kiedy właśnie ten tytuł przysługiwał władcom oraz bogom⁹. Taka symbolika wykształcić się mogła, ponieważ pasterstwo było powszechne na tym obszarze już od VII tysiąclecia przed Chrystusem¹⁰. Naród Wybrany przejął te, istniejące już, środki wyrazu, by oddać relację Izraela z Bogiem. Znacząco też rozbudował semantycznie metaforykę pasterską. Badacze wskazują na możliwość nie tyle bezpośredniego jej zapożyczenia z mitów mezopotamskich, co raczej na wpływ doświadczenia pobytu na pustyni¹¹.

⁵ J. Salij OP, *Czy Kościół zakazywał czytania Pisma Świętego?*, w: *idem, Pytania nie-obojętne*, Poznań 1988, http://mateusz.pl/ksiazki/js-pn/js-pn_52.htm [dostęp online: 25.07.2019].

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Dei Verbum*, KO 22, <http://ptm.rel.pl/files/swii/142-dei-verbum.pdf> [dostęp online: 5.04.2020].

⁸ J. Puciłowski OP, *Dlaczego protestanci znają Biblię lepiej?*, <https://www.deon.pl/161/art,3093,dlaczego-protestanci-znaja-bible-lepiej.html> [dostęp online: 25.07.2019].

⁹ S. Jankowski, *Symbolika pasterza w tekstach biblijnych*, „Studia Włocławskie” 2015, 17, s. 110.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*, s. 112.

Dopełnienie wizerunku starotestamentowego¹² Pana-Pasterza znajduje się w Nowym Testamencie w postaci Jezusa (Mt 25, 32; J 10, 1–16; Hbr 13, 20; 1 P 2, 25; 5, 4). Ten sam siebie nazywa dobrym pasterzem w Ewangelii według św. Jana. Przyczynia się to do powstania motywu ikonograficznego Chrystusa Dobrego Pasterza. Motyw ten był od początków kultury chrześcijańskiej bardzo żywotny, być może dlatego, że starożytni zaznajomieni byli z kulturą pasterską. Na początku chrześcijaństwa nie przedstawiano ukrzyżowania, krzyża¹³, unikano też ukazywania Boga. Z tego powodu wizerunek dobrego pasterza, traktowany jako symbol, a nie przedstawienie Jezusa, cieszył się w tym czasie popularnością¹⁴. Motyw ikonograficzny Chrystusa Dobrego Pasterza jest wciąż wykorzystywany, także w kulturze popularnej¹⁵, i być może właśnie jego żywotność wpłynęła na silną obecność Psalmu 23 w kulturze chrześcijańskiej.

W pierwszej części utworu znajduje się opis Pana-Pasterza uwzględniający jego czynności i atrybuty¹⁶. Werset piąty wydaje się otwierać drugą część psalmu, w której przedstawiona została żydowska uczt. Uczta, którą przygotowuje Bóg – dobry Pasterz, ale też dobry Gospodarz – dla swojego wynawcy. Psalmista wymienia jej trzy tradycyjne elementy: zastawiony stół, napełniony kielich i namaszczone olejkami głowę. Namaszczenie głowy olejkami miało w starożytności wiele znaczeń. Było zabiegiem kosmetycznym, higienicznym i leczniczym. Stanowiło znak świętowania (co zostało opisane w Psalmie 23), pomyślności i dobrobytu. Mogło też oznaczać szczególne wybranie, stosowano je w świecie żydowskim przy ustanawianiu królem, ka-

¹² W Starym Testamencie pasterzami byli m.in. Abel, Jabal, Abraham i Lot, Izaak, Laban, Rachela, Jakub i jego synowie, Mojżesz, Amos i – co istotne w tematyce psalmów – król Dawid, który początkowo pasł trzody swego ojca, a później został namaszczony na pasterza Izraela. Jahwe uznawany był za pasterza całego Narodu Wybranego (Iz, 40, 11; Jr 13, 17; 31, 10; Ez 34, 1–31; Mi 7, 14; Ps 28, 9; 79, 13; 95, 7; 100, 3) albo indywidualnej osoby – Jakuba (Rdz 48, 15; 49, 24), ale również króla Dawida, w interesującym mnie w tej pracy psalmie.

¹³ W pierwszych wiekach chrześcijaństwa ciągle jednoznacznie oznaczały hańbę i potrzeba było kilku wieków, by widzieć w krzyżu symbol zwycięstwa.

¹⁴ Zachował się m.in. w katakumbach świętego Kaliksta, katakumbach Priscylli, mauzoleum Galli Placydii w Rawennie oraz na bizantyjskich mozaikach i ikonach.

¹⁵ To właśnie ten psalm przytoczony został m.in. w *Titanicu*, do niego nawiązuje także Maria Peszek w utworze *Pan nie jest moim pasterzem*.

¹⁶ W analizie tego fragmentu uwidacznia się tendencja do obrazowania Pana-Pasterza lub Pana-Władcy. W psalterzach chrześcijańskich można mówić o pojawieniu się dwóch typów chrystologicznych. Artykuł w przygotowaniu.

planem i prorokiem. W zwyczajach Narodu Wybranego obecny był też inny rodzaj namaszczenia, będący jednym z elementów powitania gościa w domu. Można się domyślać, że właśnie do tej tradycji, obcej w polskim kręgu kulturowym, odwoływał się psalmista. W artykule zamierzam przeanalizować, w jaki sposób radzono sobie z przekładem tego fragmentu Psalmu 23 na przestrzeni wieków. Niniejszy tekst ma charakter wstępnej analizy.

Wybrałam 25 przekładów, od średniowiecznych po współczesne, wśród których znalazły się zarówno teksty liturgiczne, jak i poetyckie; tłumaczone z łaciny, hebrajskiego, języków nowożytnych oraz z uwzględnieniem tekstu greckiego; katolickie, protestanckie i żydowskie. Materiał badawczy stanowią: *Psalterz floriański* (PsFlor), *Psalterz puławski* (PsPuł), *Psalterz krakowski* (PsKr), *Żoltarz Dawidow* Walentego Wróbla (ZD), *Psalterz Dawidow* Mikołaja Reja (PsRej), *Psalterz Dawida* Jakuba Lubelczyka (PsLub), *Psalterz Dawidow* Jana Kochanowskiego (PsKoch), *Psalterz trydencki* (PsTryd), *Psalmy Dawidowe* Pawła Milejewskiego (PsMil), *Psalterz Dawidów* Jakuba Wujka (PsW), *Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego (PsRyb), *Paraphrasis* Wojciecha Tylkowskiego (PTyl), *Psalterz Dawida* Franciszka Karpińskiego (PsKar), *Krotki wykład psalmów Dawidowych* Bazylego Popiela (PsPop), *Psalmy Dawida* Pawła Byczewskiego (PsBycz), *Psalterz Dawidowy* Kazimierza Bujnickiego (PsBuj), *Psalmy Izaaka* Cylkowa (PsCyl), *Psalterz* Jana Wiśniewskiego (PsWiś), *Chwała Boża (Psalterz Dawidowy)* Fryderyka T. Aszkenazego (PsAsz), *Księga Psalmów* Leopolda Staffa (PsStaff), *Biblia Tysiąclecia* (BT), *Księga Psalmów* Czesława Miłosza (PsMił), *Biblia Paulistów* (ŚP), *Psalmy* Stanisława Schramma (PsSchramm), *Biblia Ewangeliczna* (EIB).

W analizowanym materiale, kierując się różnymi kryteriami, można wydzielić kilka grup. Ze względu na przeznaczenie wyróżniam teksty powstałe w celach liturgicznych (PsFlor, PsPuł, PsKr, ZD, PsRej, PsTryd, PsMil, PsW, PsRyb, PsPop, PsBycz, PsWiś, PsAsz, BT, ŚP, EIB), modlitewnych, poetyckich (PsLub, PsKoch, PsRyb, PsKar, PsBuj, PsStaff, PsMił, PsSchramm) oraz katechetyczno-egzegetycznych (ZD, PTyl, PsCyl). Jeśli uwzględnimy postawę konfesyjną, podzielimy źródła na katolickie (PsFlor, PsPuł, PsKr, ZD, PsRej, PsTryd, PsW, PTyl, PsKar, PsPol, PsBuj, PsWiś, PsStaff, BT, PsMił, ŚP, PsSchramm), protestanckie (PsLub, PsMil, PsRyb, PsBycz, EIB), żydowskie (PsCyl, PsAsz) oraz jeden nienacechowany wyznaniowo (PsKoch). Ze względu na źródło przekładu wydzielić można tłumaczenia z języka łacińskiego (PsFlor, PsPuł, PsKr, ZD, PsRej, PsKoch, PsTryd, PTyl, PsKar, PsBuj, PsStaff, BT, PsSchramm), hebrajskiego (PsLub, PsBycz, PsCyl, PsAsz, PsMił, ŚP) oraz teksty powstałe przy uwzględnia-

niu więcej niż jednego tekstu źródłowego (PsW, PsRyb, PsPop, EIB). Nie wiadomo, na jakich tekstach oparte zostały PsMil i PsWiś. Przekłady dzielą się także na pisane tekstem ciągłym i wierszem. Wśród badanych materiałów znalazły się dwa rękopisy, pozostałe psalterze wydane zostały drukiem. Dwadzieścia dwa powstały jako samodzielne księgi, BT, ŚP i EIB natomiast wydano wraz z całym Pismem Świętym. Można też wymienić różne typy odbiorców: konkretne osoby, zgromadzenia lub też wszyscy wierni albo w ogóle – wszyscy posługujący się polszczyzną. Przyjmując za Zenonem Klemensiewiczem doby rozwoju języka polskiego, analizować będę 3 psalterze powstałe w okresie staropolskim (przy uwzględnieniu badań Brücknera trzeba zaliczyć do tej grupy PsKr), 9 w średniopolskim oraz 11 w nowopolskim.

Przy porównywaniu przekładów tak odległych od siebie czasowo oczywiste są różnice językowe wynikające z etapu, na jakim znajdowała się polszczyzna, gdy teksty powstawały. W *Psalterzu floriańskim* zaobserwujemy zatem np. formę czasu przeszłego złożonego (*ugotowałeś*), podczas gdy w *Psalterzu puławskim* i przekładach młodszych pojawia się już w jego miejscu dzisiejsze *nagotowałeś*. Także na poziomie leksyki użytej w tłumaczeniach obserwować można zmiany, które zaszły przez lata w polszczyźnie – *obeźrzenie*, *kako*, *oblieżność*, *obliczność* czy *sprzeciwnicy* to wyrazy, które uległy przekształceniom/zmianom bądź wyszły z użycia. Obecności tych różnic językowych nie można traktować jako wyrazu indywidualnej woli twórczej tłumacza – są one od niego niezależne i wynikają jedynie z kontekstu historycznego. Zostały już wielokrotnie zaobserwowane i opisane w pracach innych badaczy. Z tego powodu nie będą dłużej przedmiotem mojej refleksji.

Wpływ na przekład miały też niejednokrotnie istniejące już wcześniej tłumaczenia. Można dostrzec związki pomiędzy trzema odpisami *Psalterza św. Kingi* (PsFlor, PsPuł, PsKr) czy silne naśladowanie Kochanowskiego przez Franciszka Karpińskiego („Włos mi mój wszystek Balsamem płynie, czasa opływa w rozkosznym winie” – PsKoch a: „Włos mi mój wonnym balsamem płynie, czasa opływa w rozkosznym winie”¹⁷ – PsKar).

Ciekawą rzecz zaobserwujemy, jeśli spojrzymy na grupę tekstów z perspektywy źródła. Werset piąty w Wulgacie brzmi: „Parasti in conspectus meo mensam adversus eos, qui tribulant me. Impinguasti in oleo caput meum: calyx meus in ebrians, quam praeclarus est!”¹⁸. W przekładach

¹⁷ Dla porównania w poetyckim przekładzie Kazimierza Bujnickiego z tego samego czasu co przekład Karpińskiego fragment ten brzmi: „Twa ucza dla mnie gotowa; przednie wino jest przede mną; balsamem złana ma głowa”.

¹⁸ *Wulgata św. Hieronima*, http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost04/Hieronimus/hie_vv21h.html#22. [dostęp online: 7.06.2018].

z łaciny konsekwentnie pojawiają się zwroty *zgotowałeś*, *ugotowałeś*, *nagotowałeś*, a w psalterzach opartych na tekście hebrajskim – *zastawiasz*. Łaciński czasownik *parasti*, będący skróconą formą od *paravisti*, oznaczać może zarówno ‘przygotowałeś’, jak i ‘ugotowałeś’¹⁹, co znajduje odbicie w przekładach z tego języka, podobnie hebrajskie *תַּעֲרַךְ* ‘przygotowywać’.

Calyx, czyli ‘kubek’, ‘kielich’ lub ‘puchar’, tłumaczony jest jako: *czaszka*, *kielich*, *kubek*, *puchar* lub też, ze względu na zawartość naczynia, *napój*, *wino*. Kielich katolicy egzegeci interpretowali często przez pryzmat Eucharystii (transsubstancjacja). Warto w tym miejscu zauważyć, że w protestanckich tłumaczeniach pojawiał się nierzadko – choć nie jest to bezwzględnie obowiązującą zasadą – kubek. Odnosił się do tego zabiegu krytycznie Wujek we wstępie do swojego przekładu:

Opuszczam one ich *prophanas vocum novitates*, sprośne słów nowości kiedy miasto *krztu* -- *nurzanie* albo *ponurzanie*; [...] miasto *kielicha* -- *czaszę* albo *kubek* i inne tym podobne terminy starym chrześcijanom niesłychane wnoszą, aby z Kościołem katolickim zgoła nie wspólnego nie mieli²⁰.

W wydaniu Aszkenazego natomiast czytamy o psalmiście pijącym z pucharu.

W zależności od źródła tekstu zmieniały się określenia naczynia. Podczas gdy tłumaczenia oparte na łacińskim źródle odnoszą się do jego jakości, przekłady z hebrajskiego wspominają o stopniu jego napełnienia – „a mój kielich już pełniejszy być nie może”, „mój kielich jest przeobfity”. Łacińskie *praeclarus* posiada liczne znaczenia, stąd tłumaczone mogło być zarówno jako *światły*, *przezysty*, *przejasny*, jak też *szlachetny*, *wyborny* czy *zacny*. Hebrajskie *הִיָּוֵר* znaczy ‘wylewa się z naczynia’, ‘przelewa się’, ‘opływa w bogactwa’ i było tłumaczone jako *jest napełniony*, *jest przeobfity*, *przelewa się*. Widać, że język podstawy tłumaczenia jest ściśle związany z kryterium wyznaniowym, o którym dalej.

Przeznaczenie tekstu ma nie mniejszy wpływ na jego kształt. W przekładach poetyckich był on dodatkowo podporządkowany względem artystycznym. Utwory najczęściej rymują się, zawierają epitety i są bardziej obrazowe („zgotowałeś mi stoł mych wiecznych radości” – PsLub, „a rokoszne picie aż do wierzchu nalane raczyłeś przede mną postawić” – PsRej, „dla mnie Ty szykujesz ucztę przebogatą” – PsSchramm). Nie jest to jednak za-

¹⁹ Znaczenia wyrazów łacińskich podaję za *Małym słownikiem łacińsko-polskim PWN*, hebrajskich natomiast za programem BibleWorks7.

²⁰ Cyt. za: J. Salij OP, *op.cit.*

sada bezwzględnie obowiązująca, co pokazuje tłumaczenie Miłosza. Jego przekład zdaje się dowodzić, jak zmieniło się wyobrażenie o poezji od czasów Kochanowskiego. Nie wymaga się od poety wychodzenia poza tekst oryginalny, poszukiwania rymów i dodawania środków artystycznych, by uznać charakter jego działania za twórczy i – przede wszystkim – poetycki.

Przekłady powstałe na potrzeby liturgii albo indywidualnej modlitwy wierzącego charakteryzują się znacznym stopniem wierności tekstowi oryginalnemu – co można tłumaczyć wiarą w natchnienie biblijne. Należy rozpatrzeć je, uwzględniając postawę konfesyjną autora, ponieważ różnice w liturgii i duchowości sprawiają, że „liturgiczne” przekłady psalmów nie stanowią jednolitej grupy. Tłumaczenia katolickie cechuje, poza wiernością tekstom źródłowym, także dbałość o podtrzymanie tradycji przekładania Psalmu 23. Tradycji zbudowanej na źródłach łacińskich. Werset piąty podobnie przekładany jest w PsFlor, PsPuł, PsKr, PsTryd, PsW i dopiero od Biblii Tysiąclecia zmienia się koncepcja tłumaczeniowa – mimo że i ten przekład oparty jest na źródle łacińskim. We wszystkich wcześniejszych katolickich przekładach „liturgicznych” stół jest *zgotowany*, *nagotowany* lub *ugotowany*, wrogowie psalmisty ukazywani są poprzez czynności, której bazę stanowi konstrukcja „ci, którzy”, a kielich – element żydowskiej ucztysproawdzony do figury Eucharystii – okreśłany jest za pomocą przymiotnika jakościowego, np. *upawający*, *światły*, *przezczysty*, *slachetny*, *przejasny*, *kosztowny*. Dopiero od Biblii Tysiąclecia koncepcja tłumaczeniowa zmienia się, przez co przekłady upodabniają się do protestanckich i żydowskich opartych na języku hebrajskim, a nie łacinie.

Wśród przekładów protestanckich trudniej jest wskazać te, które przeznaczone zostały do celów liturgicznych, dlatego przyjmuję za takie te teksty, w których funkcja poetycka nie wysuwa się na pierwszy plan. Różnią się one od katolickich tym, że stół jest przez Boga *zastawiany*, przeciwnicy okreśłani są poprzez rzeczownik (*wróg*), a kielich dookreśłany jest poprzez wskazanie stopnia jego wypełnienia – *napelnion*, *już pełniejszy być nie może*. Podobnie tłumaczony jest werset piąty w tekstach żydowskich, choć w nich kielich (lub puchar – PsAsz) *przelewa się*, czyli nie tylko jest pełen, ale włano do niego więcej, niż może pomieścić. Jak wskazałam wcześniej, różnica między tekstami katolickimi a protestanckimi i żydowskimi może być związana nie tylko z postawą konfesyjną tłumacza, ale także z językiem tekstu źródłowego. Wyznanie wpływa często na wybór źródła tłumaczenia, co wyraźnie widoczne jest np. u Wróbla czy Wujka. Autorzy ci znali hebrajski i mogli mieć dostęp do tekstów źródłowych w tym języku, zdecydowali się jednak, przez przynależność do Kościoła katolickiego, na wykorzystanie źródła łacińskiego.

Ostatnia grupa przekładów, dla której kryterium wydzielenia było przeznaczenie tekstu, zawiera tłumaczenia-egzegezy, w których autorzy starali się zawrzeć jak najwięcej prawd teologicznych, wyprzedzając czasami chronologię zdarzeń biblijnych. Taki przekład przypomina bardziej kazanie niż parafrazę. Do tej grupy przynależą przede wszystkim tłumaczenia katolickie, co związane jest z noematyką. W przeciwieństwie do żydowskich i protestanckich tłumaczeń „wedle litery” teksty katolickie odwołują się często wprost do dziejów Kościoła albo do wydarzeń z Nowego Testamentu i osoby Jezusa. Taka lektura, odnosząca treść utworu do sensu duchowego, była charakterystyczna dla tłumaczy katolickich, zwłaszcza okresu walki z reformacją.

Szczególnie rozbudowane są komentarze Wróbla. W jego interpretacji cały psalm wymienia dary Boga dla Kościoła katolickiego. Tłumacz wyróżnił dwie grupy darów: 1) nauki święte, czyli Boże przykazania i rady z Ewangelii, oraz 2) nazwane przez tłumacza dobrami lekarskimi: chrzest, bierzmowanie, pokutę, Boże ciało (Eucharystię) i święty olej. W piątym wersecie psalmu odnalazł Wróbel odwołania do dwóch ostatnich „dóbr lekarskich”. Stół rozkoszny to stół eucharystyczny, natomiast olej to krzyżmo. Ciekawe także jest, w jaki sposób poradził sobie tłumacz z wyrażeniem „upajający kielich”. W przypisie wyjaśnił, że to kielich krwi Pańskiej, która „upaja człowieka miłością Bożą”²¹. Na tym przykładzie widać, że starotestamentowy psalm odczytywany był przez późniejszych, chrześcijańskich, tłumaczy z uwzględnieniem Chrystusa jako kontekstu, czyli achronologicznie. Lektura typiczna, dążenie do wykazywania analogii między Starym i Nowym Przymierzem, jest silnie obecna w egzegezie katolickiej. Dlatego ten typ przekładów zwraca uwagę, gdyż nie ogranicza się do przekazania treści zawartej w psalmie, ale naprowadza na konkretną interpretację utworu.

Jakkolwiek w przypadku przekładu Wróbla komentarze autora są wyraźnie odizolowane od tekstu psalmu (także graficznie), u Tylkowskiego już tak nie jest. Nazwał on jednak swoje teksty *Paraphrasis*, co wskazuje na luźniejszy związek z oryginalną treścią psalmów. Całym swoim *Wykładem psalmów* realizował ideę noematyki, co zapowiedział we wprowadzeniu²². Psalm 23 przełożył Tylkowski dwukrotnie – raz „wedle litery”, ponownie ujawniając „tajemnicę”, czyli anagologicznie. Jednak i wykład literalny zdradza elementy egzegezy, np. we fragmencie: „Aleć nie tylko jako z owcą

²¹ W. Wróbel, *Żoltarz Dawidow*, http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=3587&from=&dirids=1&ver_id=&lp=30&QI= [dostęp online: 8.09.2019].

²² W. Tylkowski, *Paraphrasis*, <https://books.google.pl/books?id=CKBkAAAAcAAJ&pg=PP8&ots=9lfNvahndt&dq=paraphrasis%20tylkowski&hl=pl&pg=PP8#v=onepage&q=paraphrasis%20tylkowski&f=false> [dostęp online: 8.09.2019].

postępuje, lecz jako z przyjacielem – nagotował mi Bóg bankiet, jakoby synowi marnotrawnemu wracającemu się. Przeciw nieprzyjaciołom moim postawił go, aby widzieli, jako mię umiłował²³. Autor nawiązał tu do nowotestamentowej przypowieści o synu marnotrawnym. Zwyczaj namaszczenia głowy olejkim wyjaśnił w samym tekście: „A jako stary był obyczaj przy bankietach, olejem drogim głowę moję namaścił i napój mój zacny²⁴. W wykładzie „tajemnicy” pisał Tylkowski jeszcze dosłowniej: „I namaściłeś mię Boże łaską swoją i dałeś mi kielich nowego testamentu²⁵. Podobną interpretację sugerował Wujek (w wydaniu z 1599 roku są to marginalia oraz przypisy). Wyjaśnia, że olej jest „krzyżmem świętym na krzcie i na bierzmo-waniu²⁶. Autor zwrócił się też wprost do czytelnika, objaśniając znaczenie uczy: „Rozumiej stół ciała i krwi Pańskiej, bo wnet niżej o kielichu mówi²⁷.”

Komentarze i objaśnienia do tekstu nie znajdują się jednak jedynie w grupie przekładów-egzegez. Podobne środki wykorzystywali także autorzy przekładów poetyckich, chcący podkreślić historyczność psalmu. Przykładowo Karpiński wyjaśniał w przypisie: „Izraelitowie mieli zwyczaj brode i głowę wonnemi balsamami skrapiać zaproszonym na uczy. Kielichy zaś przed godującymi choćby trochę co nadpili, zawsze dolewano, ażeby pełne były²⁸. Przed samym psalmem natomiast wprowadził czytelnika w kontekst, opisując możliwe okoliczności powstania utworu. Podobne objaśnienie znaleźć można i u Bujnickiego.

Odizolowane od tekstu wyjaśnienie może przybrać także formę modlitwy, jak w przekładzie Reja:

Prosimy pokornie nasz miły Panie, aby umysły nasze raczył ku sobie łaskawie obrocić, a przywieść je na drogę wszej sprawiedliwości, wywiodłszy je ze wszej możności sprzeciwnika naszego, a nasyciwszy nas pokarmem żywota wiecznego łaski Twojej świętej aby raczył nas przywieść przez drogę daleką a trudną aż do Królestwa Twego świętego nigdy nie skończonego. Amen. Ojcze nasz. Zdrowaś Maria etc.²⁹.

²³ *Ibidem*, s. 117.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, s. 118.

²⁶ J. Wujek, *Biblia*, s. 43, <https://polona.pl/item/psalterz-dawidow-teraz-znowu-z-lacinskiego-z-grackiego-y-z-zydowskiego-na-polski-iezuk,ODIxNDcwODk/#info:metadata> [dostęp online: 8.09.2019].

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ F. Karpiński, *Psalterz Dawida*, s. 58, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/94076/edition/87393/content> [dostęp online: 8.09.2019].

²⁹ M. Rej, *Psalterz Dawidow*, s. 34, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=20859&from=FBC> [dostęp online: 8.09.2019].

Rej wymienia wszystkie elementy psalmu w skróconej formie modlitwy błagalnej, zachowującej kolejność łask wymienianych w utworze. Warto zwrócić uwagę na fakt, że zarówno w tłumaczeniu, jak i objaśnieniu treści psalmu pominął autor problematyczny element uczt żydowskiej – namaszczenie olejem. Prawdopodobnie nie wiedział, jak wytłumaczyć znaczenie tego gestu.

Na podstawie analizy można zauważyć odmienne podejścia tłumaczy do przekładu obcego kulturowo zwyczaju. Niektóre teksty pozbawione są jakichkolwiek uwag ułatwiających zrozumienie. Innym typem są tłumaczenia z komentarzami autora. Te mogą być wyraźnie oddzielone od tekstu psalmu – znajdować się na marginesach lub w przypisach. Czasami przybierają formę specjalnych objaśnień lub też modlitwy, mogą również jednak znajdować się wewnątrz głównego tekstu.

Ostatnią grupę stanowią przekłady, w których omija się problematyczny fragment lub metaforyzuje się cały opis uczt. Jest to najwyraźniej widoczne w przekładzie Jana Wiśniewskiego: „Pan mnie karmi radością, na przekór moim wrogom... Orzeźwia mnie i wzmacnia... Ich przejmują trwogą...”³⁰. Wiśniewski zrezygnował z ukazania uczt, ograniczając się do wskazania jej możliwych symbolicznych znaczeń. Tłumacz najwyraźniej odniósł się do leczniczego działania olejku, o którym też potem wspominał w swojej katechezie z 5 października 2011 roku Benedykt XVI: „dar pachnącego olejku na głowę, dający ulgę w obliczu żaru pustyni, który odświeża i łagodzi podrażnienia skóry i raduje ducha swoim miłym zapachem”³¹. Podobnie do Wiśniewskiego uczynił Bazyl Popiel, który również nie odwołał się do obrazu uczt, ale jedynie wskazał jej możliwe znaczenia. Paweł Milejewski przytoczył obraz stołu, który jednak, co wyjątkowe na tle innych tłumaczeń, określił zaimkiem dzierżawczym *mój*. Pisał też dość ogólnie o darach, nie wspominając ani o olejku, ani o winie. Rej pominął problematyczne namaszczenie głowy olejkiem i napisał jedynie o uczcie i napoju.

Werset piąty Psalmu 23 mówi o przygotowanej przez Boga uczcie osadzonej w realiach żydowskiego świata. Namaszczenie olejkiem i zapewnienie wciąż napełnionego kielicha to elementy kultury obcej w Polsce. W zachowanych tłumaczeniach polskich widać spore różnice. Znaczny wpływ na przekład miały źródło tłumaczenia i przynależność konfesyjna autora. W tłu-

³⁰ J. Wiśniewski, *Psalterz*, s. 24, http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=156155&from=&dirids=1&ver_id=&lp=8&QI= [dostęp online: 8.09.2019].

³¹ Katecheza dostępna online: <https://www.deon.pl/religia/kosciol-i-swiat/z-zycia-kosciola/art,7390,o-afryce-i-marszu-dla-zycia-papieska-audiencja,strona,2.html> [dostęp online: 9.09.2019].

maczeniach opartych na tekście łacińskim podkreśla się proces przygotowywania przez Boga uczyty, a kielich z napojem charakteryzuje się przez jego jakość. Inaczej jest w przekładach z hebrajskiego, w których Bóg zastawia stół, a w opisie kielicha kładzie się nacisk na stopień jego napełnienia. Jednak najwyraźniej w porównaniach tłumaczeń uwidacznia się postawa konfesyjna autora i intencja, z jaką psalm został przełożony.

Zauważyłam trzy typy rozwiązań problemu przekładu żydowskiej uczyty na polskie realia. Część tłumaczy decydowała się na spojrzenie historyczne, wprowadzając kontekst kulturowy uczyty w przypisie, inni traktowali ją symbolicznie, odczytując np. w kontekście chrystologicznym, pozostali natomiast pomijali ten fragment lub pozostawiali go bez wyjaśnienia. Mimo jedynie wprowadzającego charakteru tej pracy analiza jednego wersetu pozwala wskazać, jak wiele elementów ma wpływ na kształt przekładu – a zatem należy uwzględnić je, badając cały psalm oraz utwory Księgi Psalmów w ogóle.

Bibliografia

Literatura podmiotu

- (PsFlor) *Psalterz floriański*, <https://polona.pl/item/psalterz-florianski,N-TIyMTI2NTk/79/#item> [dostęp online: 7.06.2018].
- (PsPuł) *Psalterz puławski*, <https://polona.pl/item/psalterz-tzwpsalterz-pulawski,NjczNTAwODQ/95/#info:metadata> [dostęp online: 7.06.2018].
- (PsKr) *Psalterz krakowski*, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/90044/edition/83472/content> [dostęp online: 8.09.2019].
- (ZD) *Żoltarz Dawidow*, http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=3587&from=&dirids=1&ver_id=&lp=30&QI= [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsRej) *Psalterz Dawidow* Mikołaja Reja, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=20859&from=FBC> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsLub) *Psalterz Dawida* Jakuba Lubelczyka, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=230792&from=FBC> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsKoch) *Psalterz Dawidow* Jana Kochanowskiego, <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=308553&from=FBC> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsTryd) *Psalterz trydencki*, <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/doccontent?id=2560&from=FBC> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsMil) *Psalmy Dawidowe* Pawła Milejewskiego, <https://polona.pl/item/psalmy-dawidowe-na-modlitwy-chrzescijanskie-przelozone-przydane-jest-k-temu-rozmowa-o,ODcyOTQ3MA/4/> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsW) *Psalterz Dawidów* Jakuba Wujka, <https://polona.pl/item/psalterz-dawidow-teraz-znowu-z-lacinskiego-z-graeckiego-y-z-zydowskiego-na-polski-iezuk,ODIxNDcwODk/#info:metadata> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsRyb) *Psalmy Dawidowe* Macieja Rybińskiego, http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=52134 [dostęp online: 8.09.2019].
- (PTyl) *Paraphrasis* Wojciecha Tytkowskiego, <https://books.google.pl/books?id=CKBkAAAACAAJ&pg=PP8&ots=9lfNvahndt&dq=paraphrasis%20tytkowski&hl=pl&pg=PP8#v=onepage&q=paraphrasis%20tytkowski&f=false> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsKar) *Psalterz Dawida* Franciszka Karpińskiego, <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/94076/edition/87393/content> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsPop) *Krotki wykład psalmów Dawidowych* Bazylego Popiela, <https://polona.pl/item/krotki-wyklad-psalmow-dawidowych-tlumaczonych-porzadkiem-iakim-po-sobie-nastepuja-z-ich,ODE3MDU3NzI/4/#info:metadata> [dostęp online: 8.09.2019].

- (PsBycz) *Psalmy Dawida* Pawła Byczewskiego, <https://polona.pl/item/psalmy-dawida,ODE3MDU3ODY/4/#info:metadata> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsBuj) *Psalterz Dawidowy* Kazimierza Bujnickiego, <http://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=11142&from=publicationhttp://bc.wbp.lublin.pl/dlibra/docmetadata?id=11142&from=publication> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsCyl) *Psalmy* Izaaka Cyłkova, <https://polona.pl/item/psalmy,ODk3ODI4NjY/4/#info:metadata> [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsWiś) *Psalterz* Jana Wiśniewskiego, http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=156155&from=&dirids=1&ver_id=&lp=8&QI [dostęp online: 8.09.2019].
- (PsAsz) *Chwała Boża (Psalterz Dawidowy)* Fryderyka T. Aszkenazego, t. 1, Lwów 1927.
- (PStaff) *Księga Psalmów* Leopolda Staffa, Wydawnictwo DABAR, Toruń 1994.
- (BT) *Biblia Tysiąclecia*, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań 1965.
- (PsMił) *Księga Psalmów* Czesława Miłosza, Éditions du Dialogue, Paris 1982.
- (ŚP) *Biblia Paulistów*, Wydawnictwo Święty Paweł, Częstochowa 2009.
- (PsSchramm) *Psalmy* Stanisława Schramma, <http://bibliepolskie.pl/przeklady.php?tid=153> [dostęp online: 8.09.2019].
- (EIB) *Biblia Ewangeliczna*, Ewangeliczny Instytut Biblijny, Poznań 2016.

Literatura przedmiotu

- Brückner A., *Literatura religijna w Polsce średniowiecznej*, t. 2, *Pismo Święte i apokryfy*, Warszawa 1903.
- Brückner A., *Psalterze polskie do połowy XVI wieku*, Kraków 1902.
- Charzyńska-Wójcik M., *Między przekładem wiernym a parafrazą...*, w: *Między tekstem a kulturą. Z zagadnień przekładoznawstwa*, red. A.R. Knapik, P.P. Chruszczewski, San Diego 2018, s. 96–151.
- Jankowski S., *Symbolika pasterza w tekstach biblijnych*, „Studia Wrocławskie” 2015, nr 17, s. 109–120, http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studia_Wloclawskie/Studia_Wloclawskie-r2015-t17/Studia_Wloclawskie-r2015-t17-s109-120/Studia_Wloclawskie-r2015-t17-s109-120.pdf [dostęp online: 7.06.2018].
- Konstytucja Dogmatyczna o Objawieniu Bożym *Dei verbum*, <http://ptm.rel.pl/files/swii/142-dei-verbum.pdf> [dostęp online: 7.06.2018].
- Murphy J., *The teaching of Latin as a second language in the 12th century*, „Historiographia Linguistica” 1980, t. 7, nr 1–2, s. 159–175.
- Puciłowski J., *Dlaczego protestanci znają Biblię lepiej?*, <https://www.deon.pl/161/art-3093,dlaczego-protestanci-znaja-biblie-lepiej.html> [dostęp online: 7.06.2018].
- Salij J.OP., *Czy Kościół zakazywał czytania Pisma Świętego?*, w: *idem, Pytania nieobojętne*, Poznań 1988, http://mateusz.pl/ksiazki/js-pn/js-pn_52.htm [dostęp online: 7.06.2018].

Jewish feast in Polish translations of Psalm 23

SUMMARY

The article presents how over the centuries the description of the feast, found in Psalm 23, has been translated. The comparative material was twenty-five translations, from medieval to contemporary. Important elements of the Jewish feast were anointing the guest's head with oil and ensuring that his cup remained full. The cultural barrier proved to be a problem with translation – this custom did not exist in Poland. The translators made various decisions (they introduced footnotes explaining Jewish customs, tried to explain them in the text itself, Or treated them in a metaphorical way). The words used to name the vessel from which wine was drunk were also different. Language analysis was based on a broad cultural context. The theological meaning of the feast, understood in different translations, was considered. The purpose of comparative analysis was to indicate the impact of the cultural realities of the place and time of translation on its shape.

Key words: Psalm 23 (22), Biblical translations, comparative analysis, religious language, The Good Shepherd, Jewish feast.

O Autorce

Zofia Bryłka - studentka filologii polskiej i historii sztuki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Interesuje się problematyką przekładu tekstu biblijnego, komentarzami do Pisma Świętego, językiem religijnym oraz związkami języka z teologią i ikonografią.
E-mail: zofia@brylka.eu

Aneks – zestawienie przekładów Ps 23, 5.

PsFlor	Ugotował jeś w obeźrzeniu mojem stoł przeciwu tym, jiz męczą <mie>. Utuczył jeś w oleju głowę moję, a kielich moj upawający kako światły jest.
PsPuł	Nagotowałeś przede mną stoł przeciwu tym, co mie męczą. Utuczyłeś w oleju głowę moję, a czasza moja upawająca kako przeczysta jest.
PsKr	Zgotowałeś przed obliczem mojem stoł, naprzeciwko onym, ktorzy smucą mię. Utuczyłeś w oleju głowę moję i kielich moj jako barzo światły jest.
ZD	Zgotowałeś (miły Panie) stoł roskoszny przed oblicznością moją przeciw tym, ktorzi mnie zasmuczają. Utłuszcileś olejem głowę moję, a kielich moj upojający barzo slachetny jest.
PsRej	I nad to przyprawiłeś mi roskoszny żywioł przed oblicznością sprzeciwnikow moich, a roskoszne picie aż do wierzchu nalane raczyłeś przede mną postawić.
PsLub	Zgotowałeś mi stoł mych wiecznych radości na żałość tym, co mnie czynili przykrości. Natrzesz głowę moję maściami drogiami, kubek moj napełnisz winy wybornemi.
PsKoch	Posadziłeś mię za stoł kosztowny, stąd nieprzyjaciel boleje głowny. Włos mi moj wszystek Balsamem płynie, czasza opływa w roskosznym winie.
PsTryd	Zgotowałeś przed twarzą moją stoł przeciwu tym, ktorzy mię frasują. Namazałeś olejem głowę moję, a kielich mój upojający jako przejasny jest.

PsMil	O Panie, o Pasterzu mój, za Twoją strażą, tuż przed oczyma wilków i nieprzyjaciół moich będę u stołu mego bezpiecznie używając nie będę się ich bał, abowiem opieka, dobroć i miłosierdzie twoje nade mną jest po wszystkie dni żywota mego.
PsW	Nagotowałeś przede mną stół naprzeciw tym, którzy mię trapią. Namazałeś olejkami głowę moją, a kielich mój upojający jak kosztowny jest!
PsRyb	Za stołem swoim dobrześ mię opatrzył, by nieprzyjaciel z bólem na to patrzył. Głowęś mą natarł Balsamem kosztownym, a kubek winem napełnił wybornym.
PTyl	Aleć nie tylko jako z owcą postępuje, lecz jako z przyjacielem – nagotował mi Bóg bankiet, jakoby synowi marnotrawnemu wracającemu się. Przeciw nieprzyjaciołom moim postawił go, aby widzieli, jako mię umiłowal. A jako stary był obyczaj przy bankietach, olejem drogim głowę moją namaścił i napój mój zacny.
PsKar	Za hojnym Twoim stołem siedziałem, na złość tym, których przeciwnych miałem. Włos mi mój wonnym balsamem płynie, czasza opływa w rozkosznym winie.
PsPop	Miałaś pieczołowitość zasilić mnie pokarmem mocnym przeciw natarczywościom nieprzyjaciół moich. Gdy się zdawało, że miał być pograżonym w goryczy, Tyś wylał najmiłsze na mnie pociechy i jakbyś mnie upoił radością.
PsBycz	Ty zastawiasz przede mną stół, wobec wrogów moich. Ty namaszczasz, olejem, głowę moją, kielich mój napełnion.
PsBuj	Widzę stół przed sobą, Panie, najkosztowniej zastawiony, na złość tym i ukaranie, od których jestem trapiiony. Twa uczta dla mnie gotowa; przednie wino jest przede mną; balsamem zlane ma głowa.
PsCyl	Zastawiasz przede mną stół, wobec wrogów moich; namaszczasz olejem głowę moją, kielich mój przelewa się.
PsWiś	Pan mnie karmi radością, na przekór mym wrogom... Orzeźwia mnie i wzmacnia... Ich przejmuje trwogą...

PsAsz	Ty stół zastawiasz przede mną w obliczu mych dręczycieli, obficie olejem skrapiasz mi głowę, puchar mój się przelewa...
PsStaff	Zastawiłeś przede mną stół ku wstydowi nieprzyjaciół moich. Namaszczasz olejkami mą głowę, kielich mój pełen rozkosznego wina.
BT	Stół dla mnie zastawiasz wobec mych przeciwników; namaszczasz mi głowę olejkami; mój kielich jest przeobfity.
PsMił	Ty stół biesiadny zastawiasz przede mną na przekór moim wrogom, głowę moją olejkami namaszczasz, a mój kielich przelewa się.
ŚP	Zastawiasz przede mną stół wobec mych przeciwników. Namaszczasz mi głowę olejkami, a mój kielich jest napełniony.
PsS-chramm	Dla mnie Ty szykujesz ucztę przebogata, przeciwnicy moi tylko patrzą na to. Ty namaszczasz głowę mi olejkami wonnymi, dbasz, aby mój kielich wciąż był napełniony.
EIB	Zastawiasz przede mną stół na oczach moich wrogów, namaszczasz olejkami mą twarz, a mój kielich już pełniejszy być nie może.